

Андрій Сухих

ПОВСТАНСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ НА НОВОГРАД-ВОЛИНЩИНІ (1944 – 1952 РР.)

У статті простежено збройне протистояння радянського режиму і повстанського підпілля на Новоград-Волинщині у післявоєнний період. Розкриваються особливості та основні моменти діяльності повстанських підрозділів.

Ключові слова: УПА, НКДБ, НКВС, Новоград-Волинщина, рейд, повстанці.

Андрей Сухих. Повстанческое подполье на Новоград-Волынищине (1944–1952 гг.).

В статье прослежено вооруженное противостояние советского режима и повстанческого подполья на Новоград-Волынищине в послевоенный период. Раскрываются особенности и основные моменты деятельности повстанческих подразделений.

Ключевые слова: УПА, НКДБ, НКВС, Новоград-Волынищине, рейд, повстанцы.

Andrii Sukhykh. The insurrectional underground in Novograd-Volynskiy region from 1944 till 1952.

The article analyses the armed confrontation between the soviet regime and the insurrectional clandestine activity in Novograd-Volynskiy region during the postwar period. The special feature, main aspects of activity insurrectional subunits are analysed.

Key words: UPA, NKDB, NKVS, Novograd-Volynskiy region, raid, insurrectionists.

Унаслідок поширення дискусій щодо діяльності українського руху Опору особливої актуальності набирають дослідження, в яких висвітлюється боротьба українських повстанців проти радянської влади на регіональному рівні у післявоєнний період.

Вагомий внесок в об'єктивне вивчення «війни після війни» на теренах України здійснили Я. Антонюк, Г. Биструхін, Д. Веденєєв, О. Гогун, В. Жилюк, А. Кентій, Ю. Киричук, О. Лисенко, М. Нагірняк, І. Патриляк, Т. Ремарчук, А. Русначенко, В. Сергійчук, В. Трофимович, Ю. Шаповал та інші дослідники.

Спираючись насамперед на опубліковані документи і матеріали, автор робить спробу простежити протистояння у післявоєнний період радянського режиму і повстанського підпілля на Новоград-Волинщині (Новоград-Волинський р-он утворений у 1958 р., а до того в його межах існували Городницький та Ярунський р-ни).

Основною військово-пропагандистською формою діяльності УПА у перші післявоєнні роки на Новоград-Волинщині був рейд. Його перевага полягала у використанні найважливішого елементу партизанської війни – постійного руху. Рейдуючі відділи ускладнювали виконання оперативних планів чекістським підрозділам, створюючи враження присутності націоналістичних сил у багатьох районах Житомирщини. Крім того, рейд слугував засобом деконцентрації відділів УПА під час проведення операцій органами держбезпеки проти повстансько-підпільного руху.

Важливою причиною, чому не було створено організованого антирадянського спротиву у перші повоєнні роки на Новоград-Волинщині, стала наявність протягом другої половини 1943 р. радянської агентури у Городницькому підрайоні «Пекло», що відіграло величезну роль у розкладанні упівського підпілля [16, с.20-30]. Тим не менш, дослідник В.Ковальчук припускає, що на місці вищезазначеного району у 1944 р. перебував район «Вода» [7, с.47].

Новий етап, що наступив для збройного підпілля на зламі 1943 – 1944 р., призвів не тільки до зміни пріоритетів у «двофронтній» боротьбі, але й наповнив іншим змістом характер дій УПА на «проти більшовицькому» фронті. Якщо до цього часу УПА мала справу лише із загонами червоних партизанів, то після повернення радянської влади українські повстанці зіткнулися з могутньою системою репресивного апарату НКВС-НКДБ, котрий завжди міг розраховувати на підтримку з боку Червоної армії [5, с.188].

Після виявлення повстанців на Новоград-Волинщині сюди було відправлено у березні 1944 р. загін чекістів під керівництвом Ф. Кота чисельністю 1050 осіб [15, с.69]. До того ж, додатково для боротьби з національно-визвольним рухом на Волині було відправлено угруповання радянських військ (станом на 27 травня 1944 р. 2 дивізії, 7 бригад, кавалерійський полк і окремі танковий батальйон – загалом 37 тис. 208 осіб), яке частково розташовувалося у м. Новоград-Волинському [2, с.167].

Дестабілізувати ситуацію в тилу Червоної армії мали спеціально створені групи повстанців чисельністю 5 осіб і більше, які відправлялися для здійснення диверсій [4, с.126].

Улітку 1944 р. до Ярунського р-ну рейдувала боївка «Юренка» (з'єднання «Хмельницький»), де мала сутичку із енкаведистами [11, с.983-984]. У жовтні цього ж року на Новоград-Волинщину прибула боївка «Петрук» у складі 5-ох бійців із завданням створити тут повстанське підпілля. Однак, як зазначається в опублікованому документі повстанці «замість наполегливої і впертої праці шукали вигідного життя (горілка, мед)», тому завдання було провалене [11, с.876]. Тим не менш була ще одна спроба «опанувати» Новоград-Волинський р-н. У грудні сюди було вислано групу «Смілий» (5 бійців). Проте їх спіткала невдача : пройшовши в глиб р-ну на 20 км, бойовики повернулася назад, переслідуювані винищувальним загonom НКВС [11, с.877].

Додаткову інформацію про повстанське підпілля дає датований 1944 р. список одного з упівських відділів, де від Новоград-Волинського р-ну відзначалися наступні повстанці : Трофимчук Павло («Лисенко», м. Новоград-Волинський, вступив до УПА 19.11.1943 р.), Панасюк Василь («Комар», м. Новоград-Волинський, з 19.06.1943 р. в УПА), Пилипчук Яків («Богдан», с. Пилиповичі Ярунського р-ну, в УПА з 3.11.1943 р.) [14, с.428].

Узимку 1945 р. через Новоград-Волинщину проходили 3 рейдуючі відділи УПА : «Палій» (5 повстанців, до Вчорашенського р-ну), «Нестор» (5 бійців, до Андрушівського р-ну), «Радченко» (4 бойовики, Попільнянського р-ну) [11, с.1050]. Одночасно кавалерійський відділ УПА проходив рейдом у напрямку Білорусії через села Михіївка, Курчиця, Курчинська Гута [11, с.1117].

Із документу повстанців «Опис боїв з'єднання груп «444»» («444» – колишня група «Тютюнник») дізнаємося, що відділ «Чорні Гайдамаки» із загону «Стародубський», який відносився до з'єднаних груп УПА-Північ, за період з 9 по 26 січня 1945 р. мав 5 боїв з «червоним ворогом» [11, с.877]. Зокрема, 12 січня у райцентрі Городниця з'явилися 200 бойовиків, які спалили 7 радянських установ : приміщення НКДБ і НКВС, райвиконкому, військкомату, пошти, суду, магазину. Упівці здобули 3 кулемети, іншу зброю та боєприпаси. У перестрілці було вбито 6 осіб і стільки ж отримали поранення, серед них – 3 співробітники НКВС, 4 бійці винищувального батальйону, працівник пошти та 3 мешканці містечка [4, с.150]. Про це йшлося також у листі секретаря Житомирського обкому партії М.Співака від 27 січня 1945 р. на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка, в якому М.Співак прохав останнього допомогти у боротьбі проти ОУН і УПА на території області [17, с.506-507].

Автор «Опису боїв з'єднання груп «444»» зазначав : населення Городницького р-ну в цілому ставилося до учасників націоналістичного руху прихильно, але з обережністю. Порівнюючи марші 1943 р. з рейдами 1945 р., він вважав, що тутешні жителі стали більше знати про УПА і в «Східній Україні більше сприяють нам, ніж у деяких місцевостях Західної України» [13, с.368].

З початку 1945 р. практично в усіх районах Західної України розпочалися масштабні військово-чекістські операції, які увійшли в історію під назвою першої «Великої блокади». Від 10 до 31 січня 1945 р. внутрішніми, конвойними військами НКВС, прикордонниками, армійськими частинами та винищувальними батальйонами було блоковано лісові масиви регіону. Проте знищити повстанські сили до кінця січня не вдалося. «Велику блокаду» довелося продовжувати ще й у лютому – березні [19, с.421]. У рамках здійснення даного плану з метою надання допомоги винищувальним батальйонам Військова рада Київського військового округу у березні сформувала з особового складу 17-ї і 21-ї стрілецьких дивізій спецзагін чисельністю 150 бійців у Городниці [17, с.522].

Через с. Воняче (Червона Воля) 20 травня 1945 р. проходив рейдом відділ ім.Тятиви, який через 5 днів, аби відірватися від можливого переслідування, зупинився в с. Володимирівка. Тут його командир «Менор» провів агітаційний збір серед селян, яким, крім того, був розданий колгоспний реманент. Після цього бойовики вирушили до с. Забаро-Давидівки (Ємільчинський р-н) [1].

Відомо, що 23 липня 1945 р. інший повстанський підрозділ пройшов рейдом через села Дубники, Ковалевичі, Липино [11, с.1031]. Із спогадів підпільника «Вадма» дізнаємося про рейд, який почався 28 вересня 1945 р. і проходив через Городницький р-н у напрямку Олевська [12, с.507-508].

Виконуючи вказівки керівництва, крайовий провідник ОУН «ПСУЗ» «Верещака» (Ф. Воробець) доручив провіднику Житомирської округи ОУН «Павлу-Миколі» («Онищенко») організувати диверсії проти радянської влади на захід від Новоград-Волинського й по центральній магістралі до Києва, на північ – до р. Прип'ять (всього 35 р-нів Житомирської і Київської областей), куди було у вересні 1944 р. направлено 12 спецгруп. На маршрутах їх постійного проходження влаштувалися таємні місця постою у селянських оселях, у лісах будувалися схрони та інші приміщення схову, в яких все було підготовлено для довготривалого перебування : продовольство, вода, зброя з боєприпасами, медикаменти тощо [6, с.15].

Ф. Воробець відзначав, що в серпні 1945 р. до Городницького р-ну було відправлено «Нечая» в якості районного провідника разом із 4 повстанцями [8, с.688]. Восени 1947 р. боївку «Нечая» було ліквідовано органами МДБ [18, с.795].

У грудні 1947 р. у с. Чорне Городницького р-ну міліції вдалося оточити чотирьох бійців загону «Ярославенка», який діяв у Ємільчинському р-ні, та вбити одного з них – «Толіка» [4, с.174]. Також

відомо, що 13 січня 1948 р. місцевими органами УМДБ проводилася військово-чекістська операція з ліквідації повстанської боївки [12, с.897].

У 1948 – першій половині 1949 рр. у Городницькому р-ні було зафіксовано 16 нападів бойовиків. Наприклад, 8 березня 1948 р. у с. Бронниця група із 6 повстанців пограбувала магазин, забравши товарів на суму 19000 карбованців, і зникла в напрямку Рокитненського р-ну (Рівненська обл.), 10 березня у с. Тарашанка бандерівці пограбували магазин ССТ, в колгоспній коморі змішали 5 центнерів посівного матеріалу різних культур, а частину насіння силоміць роздали селянам; 24 березня 1948 р. загін упівців чисельністю 8 – 10 осіб здійснив напад на Броницький склозавод. У сільраді й конторі підприємства вони пошматували портрети більшовицьких вождів, спалили документи, пограбували й підпалили магазин ССТ, після чого зникли в напрямку Рокитненського р-ну [4, с.176].

Рейдуючий загін під керівництвом командира Р. 30 квітня 1948 р. прибув у с. Михіївка Городницького р-ну, де повстанці провели збори, на яких розповідали молоді про міжнародну ситуацію та внесок юнацтва у справу боротьби з ворогами української державності [3, с.30].

У квітні 1948 р. відбулася сутичка між підрозділом НКВС та повстанцями під с. Суховоля Ярунського р-ну, під час якої загинули підпільники «Валя», «Леся», «Ярема» [12, с.858].

Восени-взимку 1948 р. у прикордонних з Рівненщиною районах оперувала група «Павла-Миколи». У жовтні вона здійснила напад на магазини у сс. Дублинки та Повчино Ярунського р-ну й у с. Лучиця Городницького р-ну. 18 січня 1949 р. у с. Дублинки енкаведисти вистежили декілька підпільників з цієї групи. У результаті тільки «Павлу-Миколі», вдалося уникнути арешту [4, с.176 – 177].

Протягом травня – жовтня 1949 р. у Городницькому р-ні було виявлено 6 випадків діяльності УПА у селах Червона Воля, Прихід, Перелисянка, Кленова та Анастасівка. Нападаючи на них, повстанці зривали радянські лозунги, проводили націоналістичну пропаганду, поширювали листівки, грабували магазини сільпо та домівки місцевих комуністів.

11 вересня цього року загін упівців чисельністю 10 – 12 осіб напав на с.Кленова, де бойовики, не отримавши спротиву, знищили меблі та телефон у сільраді, провели агітацію у сільському клубі, пограбували магазин сільпо, забравши товарів на суму 8107 крб. Для протидії їм тут був сформований озброєний загін з місцевих комсомольців у кількості 8 осіб, які співпрацювали із районною міліцією, однак при нападі ніхто з них не чинив спротиву. Місцевій житель Семенюк, побачивши повстанців, поспішив до с. Броницька Гута, де по телефону повідомив районний відділ міліції. Його співробітники прибули до с. Кленова лише через 40 хвилин після втечі повстанців [17, с.661]. Крім того, маючи 12 одиниць вогнепальної зброї, комсомольці із с. Броницька Гута, отримавши повідомлення про напад, не вирушили до с. Кленова, яке знаходилося на відстані лише 3-ох км.

Причинами невдалої «охорони суспільного порядку» у селах Городницького р-ну було те, що повстанці не отримували потрібного опору від місцевого населення, а також недбалі та непрофесійні агентурно-оперативні заходи у боротьбі із збройним підпіллям районним відділом МДБ (керівник Соколов) та МВС (керівник Мендель) [17, с.662].

23 листопада 1951 р. до Городницького р-ну була прибула оперативно-чекістська група УМДБ на чолі з П. Трепаченком [17, с.715]. Незважаючи на це, в ніч з 24 на 25 листопада повстанцями була пограбована колгоспна свиноферма у с. Осова, а також розповсюджено націоналістичні листівки. П.Трепаченко «самоусунувся», відправивши на місце події керівника Городницького МДБ ст. лейтенанта А. Волинця із групою співробітників міліції. Останній, переслідуючи повстанців, прибув до с. Велика Цвіля, де не організував пошукові заходи, й, зловживаючи спиртним, заснув у кабінеті голови сільради с. Осова. Тому міліціонери продовжували переслідування самостійно, проте нападникам вдалося втекти. Лише через 14 годин керівник оперативно-чекістської групи УМДБ П.Трепаченко повідомив про напад упівців на с. Осова. За таку поведінку Житомирський обком КП(б)У звільнив А. Волинця та П. Трепаченка [17, с.716].

У 1950 р. у Житомирській області діяли дві упівські лінії зв'язку: південна та північна. Остання проходила через Городницький р-н. На ній діяла кур'єрська група «Горошко» (3 повстанці). У Городницькому р-ні пошту приймала група «Явора» («Ярий»), яка підпорядковувалася «Роману» («Старий») (у вересні 1945 р. був призначений окружним провідником ОУН у Житомирській та Київській областях, ліквідований 1955 р.). Узагалі «Явір» прибув до «Романа» у 1950 р. із Рівненської області разом із іншою боївкою – «Лисом» («Микитою»). Південна лінія зв'язку проходила через Корецький, Межирицький, Гоцанський р-ни Рівненської області. Її обслуговувала група повстанців «Кулемета», яка знаходилася у с. Мирославль Баранівського р-ну Житомирської області. Вона зустрічалася із окружним провідником ОУН «Романом» (В. Кудра) у лісовому масиві на стиці Городницького і Ярунського р-нів [18, с.796-797].

Відзначились у збройному запіллі на Новоград-Волинщині у 1950 – 1952 рр. повстанці «Філя» (уродженець с. Бранів Межирицького р-ну Рівненської області, учасник збройного підпілля з 1947 р., двадцятип'ятирічний М.Фесюк), «Кулемет» (уродженець Кам'янець-Подільської області М.Остапук). 18 жовтня 1951 р., змовившись із сторожем, вони пограбували магазин у с. Мокре Ярунського р-ну.

У квітні 1952 р. «Філя» та «Кулемет» поновили зв'язки з іншими підпільниками і 14 травня, об'єднавшись з «Романом» і «Лисом», у с. Мужилівці (с. Калинівка з 1963 р.) порвали портрети радянських вождів, розбили телефонний апарат, на конюшні взяли пару коней із візком та поїхали в с. Повчине, де з присутніми у конторі людьми провели бесіду, а у колгоспі «Червоний партизан» забили кабана, вчинили напад на ларьок кооперації, навантажили товар на візок і зникли в напрямку с. Суховоля. Тієї весни підпільники здійснили ще декілька нападів на колгоспи Городницького і Баранівського р-нів. [4, с.182-183].

Як впливає з опублікованого листа В. Кудри до підпільника А.Маєвського, 13 липня 1952 р. на території Городницького р-ну, а саме у районі сіл Городниця, Курчиця, Михіївка, Красилівка, Суховоля, Сторожів (Корецький р-он) проводилася масштабна антиповстанська операція [10, с.504].

Згідно з витягом з плану основних агентурно-оперативних заходів розшуку та ліквідації боївки «Романа» (В.Кудра), за період з вересня по грудень 1953 р. виділялася команда військ МВС та визначалося місце її дислокації у м. Новоград-Волинському [17, с.780-781]. Проте знадобилося ще півтора року, щоб вистежити та знищити останню підпільно-націоналістичну групу.

Таким чином, Новоград-Волинщина відіграла важливу роль в антирадянській боротьбі повстанського підпілля у післявоєнний період. Тут повстанцям не вдалося створити організованого підпілля, однак їхній супротив вилився у здійснення рейдів та нападів на колгоспи району. Незважаючи на протидію органів держбезпеки, збройний опір більшовизму на Новоград-Волинщині продовжувався до початку 1950-х років.

Джерела та література:

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 13, спр. 376, т. 66, арк. 191-192.
2. Гончарук Г. Украинская Повстанческая Армия в советских литературе и документах 1944 – 1953 годов : Монография / Г.Гончарук, А.Нагайцев. – Одесса : Астропринт, 2004. – 344 с.
3. Жилюк В. Антикомуністичний опір ОУН і УПА у воєнні роки на Житомирщині / В. Жилюк // Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – № 16. – С. 25 – 35.
4. Жилюк В. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині 1941 – 1955 рр. Монографія. / В. Жилюк. – Рівне : Волинські обереди, 2008. – 308 с.
5. Кентій А. Збройний чин українських націоналістів 1920 – 1952. Історико-архівні нариси. / А. Кентій. – К. : ЦДАГО України, 2008. – Т.2 : Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів 1942 – 1956. – 415 с.
6. Кентій А. Українська повстанська армія 1944 – 1945 рр. / А. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 219 с.
7. Ковальчук В. Літопис УПА – Бібліотека. / В. Ковальчук. – Торонто; Львів : Літопис УПА, 2006. – Т.7: Діяльність ОУН (б) та Запілля УПА на Волині та південному Поліссі (1941 – 1944 рр.). – 512 с.
8. Літопис УПА. Нова серія. / [ред. кол. : П. Сохань, П. Потічний та ін.]. – К.; Торонто : Літопис УПА, 2007. – Т.9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля : протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА 1944 – 1945. – 909 с.
9. Літопис УПА. Нова серія. / [ред. кол. : П. Сохань, П. Потічний та ін.]. – К.; Торонто : Літопис УПА, 2002. – Т.4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943 – 1959. Книга перша: 1943 – 1945. – 596 с.
10. Літопис УПА. Нова серія. / [ред. рада : П. Сохань, П. Потічний та ін.]. – К.; Торонто : Літопис УПА, 2011. – Т.16 : Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944 – 1954 рр. – 1021 с.
11. Літопис УПА. Нова серія. / [ред. кол. : П. Сохань, П. Потічний та ін.]. – К.; Торонто : Літопис УПА, 2006. – Т.8: Волинь, Полісся, Поділля : УПА та запілля 1944 – 1946. Документи та матеріали. – 1445 с.
12. Літопис УПА. Нова серія. / [ред. рада : П. Сохань, П. Потічний та ін.]. – К.; Торонто : Літопис УПА, 2011. – Т.18 : Діяльність ОУН і УПА на території Центрально-східної та південної України. – 1160 с.
13. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. / [ред.: В.Дзьобак, С.Кульчицький, І.Льохин та ін.]. – К. : Наукова думка, 2005. – 496 с.
14. Сергійчук В. ОУН – УПА в роки війни. Нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – К. : Дніпро, 1996. – 496 с.
15. Сергійчук В. Радянські партизани проти ОУН-УПА / В. Сергійчук. – К. : Українська видавнича спілка, 2000. – 200 с.
16. Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоївки НКВС – НКДБ під виглядом ОУН-УПА / В. Сергійчук. – К. : Віпод, 2006. – 184 с.
17. Сергійчук В. Український здвиг : Волинь. 1939 – 1955 / В. Сергійчук. – К. : Українська видавнича спілка, 2005. – 840 с.
18. Сергійчук В. Український здвиг : Наддніпрянщина. 1939 – 1955 / В.Сергійчук. – К. : Українська видавнича спілка, 2005. – 840 с.
19. Україна у Другій світовій війні : погляд з XXI ст. Історичні нариси. – К. : Наукова думка, 2011. – Кн. 2. – 943 с.